

ekonomisti, osobito marksisti, nemaju ništa drugo do želje da opća historiografija vodi malo više brige o ekonomskoj sferi, odnosno o tome da je ipak opći historijski razvoj po Marksu i materijalističkom shvaćanju bitno vezan na sferu materijalnih odnosa. Naravno, da iz toga proizlazi i bitan zadatak za ekonomsku povijest kao znanstvenu disciplinu. Zato mi smatramo da bi naše kolege historičari u objašnjavanju složenih društvenih procesa trebali da se više služe takvim pristupom.

Ja naravno ne pretendiram da ovo shvaćanje može objasniti sve pojedine fenomene, ali globalna povijesna linija, ta crvena nit povijesti, ipak je ekonomska zbilja. Meni se čini da s obzirom na buduće zadatke i osobito s obzirom na dugoročni zadatak izradbe ekonomske historije Jugoslavije, moramo ovo imati na umu. Hvala.

NIKOLA GACEŠA

Pažljivo sam pročitao referate za ovaj skup, koji su nesumnjivo interesantni i vredni pažnje. Međutim, ja bih se ovom prilikom zadržao najviše na referatu druga Vuča s obzirom na to da njegov referat pokušava da na teorijski način osmisli problematiku industrijske revolucije u našim zemljama, a izlaganje druga Runjića me osobito podstaklo i učvrstilo u uverenju da bi trebalo govoriti o problemima koje je pokrenuo drug Vučo.

Dogovorili smo se da bi najpre trebalo govoriti o teorijskoj problematici industrijske revolucije. Iako se u ovom razgovoru ne pojavljujem kao ekonomist niti kao sociolog pa su moja znanja iz ekonomske nauke, a osobito iz ekonomskih doktrina prilično oskudna, ipak kao istoričar mogu da kažem nekoliko reči.

Kad ekonomisti govore o industrijskoj revoluciji, oni po pravilu polaze od određenih premlaza kojih se čvrsto drže i na osnovu njih sačinjavaju svoje teoreme. Obično to kod njih ide ovakvim redosledom: para, elektrika, atom. Ništa se ne može prigovoriti takvom redosledu, jer upotreba pare, odnosno maštine radilice, elektriciteta, i na kraju atoma, dovela je do revolucionisanja procesa proizvođenja, do stvaranja kvalitetno novog u procesu proizvođenja, što se reflektira i na celu sferu odnosa u proizvodnji.

Međutim, meni se čini da bi ekonomisti i sociolozi mogli više pažnje da obrate na neke istoriografske probleme, kako na one koji su nekad samo načeti, tako i na one koji su uglavnom rešeni. Ako ekonomisti, koji su ipak najpozvaniji u razmatranju problematike ove vrste, ne uvažavaju probleme i dostignuća naše istoriografije, mislim da neće uvek do kraja i na sveobuhvatni način da reše ovako delikatan i kompleksan problem, kao što je industrijska revolucija.

Poznato je da je Engleska sticajem određenih okolnosti imala pionirsku ulogu u industrijskoj revoluciji i da je tokom njenog sprovodenja u Engleskoj očuvan veliki zemljišni posed, na jednoj strani, i seljaštvo likvidirano kao društvena klasa, na drugoj strani. Međutim, Francuzi su izvršili industrijsku revoluciju posle Engleza, uglavnom likvidirali veliki zemljišni posed, ali su sačuvali seljaštvo. Postavlja se pitanje kako je kod nas tekao proces industrijske revolucije i kakvi su njegovi rezultati. Izvesno je da je taj proces tekao dugo i na osoben način, jer je praćen likvidiranjem velikih zemljišnih poseda od revolucije 1848—1849. do pobjede narodne revolucije 1945. i istovremenim konstituisanjem slobodnog seljačkog poseda, što je dovodilo do čestih i krupnih potresa u sferi poljoprivredne proizvodnje.

Opšte je poznato da sitni seljački posed — naš istorijski razvitak vodio je upravo stvaranju sitnoseljačkog poseda — ne može biti nosilac mehani-

zacijske niti može stvarati zamašne tržišne viškove. Kako se to odražava u opštem sklopu onoga što se zove industrijska revolucija? To je jedan poseban momenat kojeg bi trebalo, čini mi se, uvažiti u teorijskom razmatranju industrijske revolucije.

Dalje, može li se prihvati teza da je revolucija u jednoj zemlji izvršena samo ukoliko se odnosi na jednu ili dve proizvodne oblasti? Čini mi se da bi trebalo instistirati na tome da je industrijska revolucija obavljena samo u tom slučaju ako obuhvati sve značajnije sfere proizvođenja, uključivši tu i poljoprivrednu proizvodnju, a kod nas je industrijska revolucija u sferi poljoprivredne proizvodnje — mislim pre svega na mehanizaciju poljoprivrede — veoma zaostajala.

Prema mome mišljenju radovi naših privrednih istoričara — kao što su prof. Lebl u Vojvodini i prof. Karaman u Hrvatskoj — pokazuju da je taj proces kod nas tekao krajnje sporo i neravnomerno. Ima kod nas istoričara koji su zastupali tezu o tzv. kapitalizaciji veleposeda, ali radovi prof. Karamana čini mi se, ne daju osnove za održivost navedene teze u razmatranju problematike industrijske revolucije u hrvatsko-slavonskom i vojvođanskom regionu u drugoj polovini XIX veka.

Ovom prilikom trebalo bi uvažiti kao što reče drug Runjić, i to na prvom mestu, problem zemljišne rente koja je sve do 1945. iznošena iz naše zemlje, umesto da ostane onde gde je i stvorena. Upravo na taj problem ukazao je Mijo Mirković kad je pisao o istorijskoj opravdanosti agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji između dva svetska rata.

Drugo, istoriju naših zemalja tokom poslednjih pet-šest decenija karakterišu, između ostalog, i migraciona kretanja, uslovljena ekonomskim faktorima, ali je interesantno da su ih uglavnom inicirale i sprovele državne vlasti.

Kad govorimo o migracionim kretanjima, često se zadovoljavamo Cvijićevim tumačenjem o spuštanju brđana u župnije krajeve, ali zanemarujuemo ekonomske posledice migracije. Na primer, u Banatu oni sačinjavaju deset posto stanovništva između dva svetska rada. Prema tome, oni su značajan činilac u poljoprivrednoj proizvodnji. Oni se istovremeno raslojavaju i odlaze u industriju, u grad. Biroši i kubikaši takođe dospevaju u industriju, jer su usled likvidiranja velikih poseda u procesu agrarne reforme ostali bez ikakvog izvora prihoda.

Znači u industriji se pojavljuje jedan elemenat stočarski i jedan elemenat biroško-kubikaški, a možete zamisliti kakva je njegova kvalifikaciona struktura u industrijskoj proizvodnji i u masi onih novih tehnoloških procesa gde se oni teško snalaze. A sve bi to, čini mi se, trebalo imati na umu kad se govori o industrijskoj revoluciji u našim zemljama.

Što se tiče svih tih promena kod nas, smatram da zaslužuju naučnu obradu.

Na žalost, naša istoriografija u razmatranju ovih problema još uvek zaostaje. Problem kapitalizacije veleposeda, koji sam spomenuo, nije definitivno rešen. Dalje, problem zemljišne rente još uvek je otvoren. Mi ga vidimo, ali još ga niko nije obradio. Meni se čini da bi ga ekonomisti najuspešnije mogli da obrade, a ako bi u ovom slučaju koordinirali svoja pregrnuća sa istoričarima, najverovatnije je da bismo došli do neospornih pozitivnih rezultata. Dalje, migracioni faktor — izuzetno značajan u našim uslovima — takođe je u velikoj meri još neobrađen. Ono što je napisao Cvijić kad je izučavao migracije, zaista je značajno, ali ne može u punoj meri da odgovori na sve probleme koji se pojavljuju u našoj novijoj istoriji u razmatranju migracija i njihovih posledica.

Iako se u razmatranju problematike industrijske revolucije pojavljujem kao istoričar, meni se čini da je njen teorijsko obrazloženje koje je dao drug Vučo prihvatljivo. Ali, ako bismo sada hteli da to primenimo na naše okolnosti, onda bismo trebali biti krajnje obazrivi i ja ne znam da li je

moguće na savremenom nivou naših istoriografskih i drugih znanja izneti jednu prihvatljivu periodizaciju razvijanja industrijske revolucije u našim zemljama.

Ne znam da li je to moguće. Ako prihvatimo da je 1918. godina prelomna s jednog šireg istorijskog aspekta — što u suštini i jeste — i ako tu godinu prihvatimo kao granicu između prve i druge etape u razvijanju naše industrijske revolucije, možda bismo prenaglili, možda bi trebalo sačekati još neke naučne rezultate i tek onda doći, možda, do određene periodizacije u razvijanju industrijske revolucije u našim zemljama.

Istina, drug Vučo je ukazao na izuzetan značaj svetske ekonomske krize. To je preseklo proces industrijske revolucije u našim zemljama, i to se ne može osporiti. To je zaista tako, i onaj ko se bavi izučavanjem naše najnovije istorije, to će lako uočiti. Ali pitanje je kako bi industrijska revolucija tekla da nije bilo ono što je bilo. Ne znam koliko je tu zahvalno ići onim putem: šta bi bilo kad bi bilo, ali tu ima nekih problema koji se pojavljuju, a oni su uglavnom vanekonomske prirode. Na primer, pre rata vojvođanski veleposednici su hteli da mehanizuju proces poljoprivredne proizvodnje, imanja su gotovo kod svih preplovljena, možda ih je bilo samo nekoliko koji su sačuvali svoje velike zemljišne posede. I šta se događa? Ne treba zaboraviti da je u Vojvodini između dva svetska rata bilo 300—400.000 poljoprivrednih radnika. I suočena sa problemom što učiniti sa radnicima ako se proizvodnja mehanizira, banska vlast, po naređenju ministarstva unutrašnjih poslova, propisuje koliko dana veleposednik sme da radi sa svojom kosačicom ili nekom drugom mašinom, a koliko dana ne sme da radi, jer je samo na taj način bilo moguće bar delimično osigurati rad hiljadama poljoprivrednih radnika.

Dakle, stvar nije nimalo jednostavna. Vanekonomski faktor je izuzetno značajan u razmatranju, prema mom dubokom uverenju, i u prošlom stoljeću, i u naše doba, problematike industrijske revolucije. Nadam se da sam sa pravom upozorio ovaj uvaženi skup na neke aspekte industrijske revolucije u našim zemljama.

KEMAL HRELJA

Pretpostavljam da su većina prisutnih pročitali ove referate i vjerojatno zapazili da se izvjesna moja shvaćanja o ovim osnovnim problemima, tj. o teorijskom prilazu problemu industrijske revolucije, osjetno razlikuju od shvaćanja prof. dra Nikole Vuča. Nemam namjeru da polemiziram sa shvaćanjima prof. Vuča, jer bi to bila duga diskusija i na kraju bi svaki otišao sa svojim uvjerenjem, nego bih napravio nekoliko načelnih primjedbi da se bolje razjasni pojам industrijska revolucija. Međutim, prije razgovora o industrijskoj revoluciji, iznio bih jednu napomenu koja takođe ne izlazi iz ovog okvira. Naime, prof. Vučo u svom uvodnom referatu govori o zajedničkim elementima koji su negativno djelovali na industrijski razvoj naših zemalja. Prof. Vučo govori o izvjesnim momentima koji su zajednički i koji nam omogućuju jedan zajednički prilaz u obradi ove problematike. Kao faktori koji su zajednički, a koji su, po mišljenju prof. Vuča, bili negativni i izazvali zakašnjavanje stupanja na scenu industrijskog razvoja u našim zemljama, spominje prisutnost Austro-Ugarske u izvjesnim dijelovima naše zemlje i prisutnost Turske u najvećem dijelu naše zemlje, što je veoma negativno djelovalo na to da su naše zemlje kasno stupile na scenu industrijskog razvoja. Mislim da je takva tvrdnja dosta paušalna, posebno zbog toga što se ne uzimaju u obzir i drugi faktori koji bi mogli biti kudikamo bitniji. Ja

SADRŽAJ — INHALT — SOMMAIRE

Riječ Redakcije
Editorial Note
Editorial Note
ACTA
HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije
Часопис за економску историју Југославије
Časopis za ekonomsko zgodovino Jugoslavije
Списание за економска историја на Југославија

Grundcharakteristiken der Industrieewicklung
in Kroatien in der Periode zwischen zwei Welt
kriegen (1918—1941)

Prilog na finansijsku revoluciju u Kraljevini
Jugoslaviji (1918—1941)

VOL.I

Kratka crfica Nove godine i rezultati industrijske krajine
u Š. 1914. godini.

Šire Aspekte und Resultate der Industrieewicklung
in der Weltwirtschaft bis zum Jahre 1914.

Široki horizont običajna i dimenzija razvoja ekonomske
sile u Makedoniji do kraja drugog svjetskog rata
Die breiteren Rahmen, Bezeichnen und Dimensionen
der Industrieewicklung Makedoniens bis zum
Ende des zweiten Weltkrieges.

IZDANJE 1974 ZAGREB 1974

REDAKCIJA

**IVAN ERCEG, NIKOLA GACESA, KEMAL HRELJA,
DŽEVAD JUZBASIC, DANICA MILIĆ, ANĐELKO RUNJIC,
JOŽE ŠORN, NIKOLA VUČO, DANČO ZOGRAFSKI**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN ERCEG

**Redakcija »Acta historico-oeconomicia Iugoslaviae«, 41000 Zagreb,
Strossmayerov trg 2 (privremeno)**

**Pretplatu i narudžbe slati na »Školska knjiga«, 41000 Zagreb,
Masarykova 28**